

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

ЯЦЕНЮК АРСЕНІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 336.71.073.3

**ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ БАНКІВСЬКОГО
НАГЛЯДУ І РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській академії банківської справи
Національного банку України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Мищенко Володимир Іванович,
Українська академія банківської справи,
в.о. ректора

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Мороз Анатолій Миколайович,
завідуючий кафедрою банківської справи
Київського національного
економічного університету;
кандидат економічних наук, доцент
Лукін Дмитро Анатолійович,
Сумська філія ВАТ “БІГ-Енергія”,
керівник філії

Провідна установа – Інститут економічного прогнозування
НАН України, відділ фінансового
та бюджетного прогнозування, м. Київ

Захист дисертації відбудеться “___” _____ 2004 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 55.081.01 в Українській
академії банківської справи за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петропав-
лівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Української ака-
демії банківської справи за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петропав-
лівська, 57.

Автореферат розісланий “___” _____ 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Банки – одна з центральних ланок системи ринкових структур. Тривалий час вони були державними органами і виступали однією з несучих конструкцій адміністративно-командної системи управління. Саме тому процеси перетворень в Україні почалися з реформування банківської системи і на сьогодні сформувалася дворівнева банківська система. Перший рівень – Національний банк України, другий – комерційні банки. Діяльність банків першого та другого рівнів тісно взаємопов'язана, вони утворюють взаємоузгоджену й керовану єдиним органом структуру. В умовах ринкової економіки банки мають надзвичайно великі можливості впливати на економічні процеси як позитивно, так і негативно, що зумовлює необхідність регламентації їхньої діяльності.

Забезпечення стабільної банківської системи здійснюється шляхом регулювання банківської діяльності та нагляду за нею. Для цього державі необхідні розробка і впровадження законів, що регламентують діяльність банків (центрального, комерційних та державних), а також положень, які регламентують межі поведінки банків і сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи. Актуальність та значення теми полягають у тому, що насамперед від методології організації банківського нагляду з боку Національного банку України залежить дотримання банками пруденційних нормативів, оцінка роботи банків через аналіз інформації, що надається, та перевірки, що проводяться, особливо, ті, які націлені на конкретні проблемні питання, і ті, що були пов'язані зі злочинністю в окремих банках. Від ефективної системи банківського нагляду в Україні залежить забезпечення стабільності банківської системи, яка потребує з боку держави регулювання і нагляду, оскільки саме банки, на відміну від інших економічних суб'єктів ринку, містять у собі підвищену загрозу дестабілізації власної діяльності і провокування загальноекономічної кризи.

Саме на законодавчому рівні Національний банк України в змозі шляхом обов'язкового резервування певної частини ресурсів банків проводити роботу по забезпеченню стабільності грошового обігу і національної валюти, шляхом встановлення граничних нормативів платоспроможності та ліквідності знижувати загрозу дестабілізації діяльності банків і загрозу вилучення вкладниками коштів з банків.

Проблема організації ефективного банківського нагляду та регулювання є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів: Дж. Селбі, П. Роуза, Б. Едвардса, К. Редхерда, Е. Хелферта, І.Д. Мамонової, Л.О. Примостки, Р.Г. Ольхової, З.Г. Ширінської, Л.К. Воронової, В.В. Коваленко, Г. Карчевої, О. Кіреєва, В. Кротюка, В.І. Міщенко, А.О. Мороза, С.В. Науменкової, І.В. Сало та інших.

Вивчення проблеми формування ефективної банківської системи дозволили зробити висновки про необхідність системного підходу до побудови рівноважної стратегії щодо організації банківського нагляду та регулювання

в Україні з урахуванням особливостей національної економіки. Все вищевикладене й обумовило вибір теми, мети, об'єкта та послідовність наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження були використані при виконанні науково-дослідних тем “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер державної реєстрації 0102U006965) і “Стан і перспективи розвитку банківської системи України” (номер державної реєстрації 0190044204). До звітів за цими темами включено пропозиції автора щодо стратегії розвитку системи банківського нагляду на основі удосконалення процесу проведення попереднього поточного та наступного контролю; механізму проведення фінансового моніторингу банків та методики оцінки чутливості банку до ринкових ризиків.

Результати дослідження були використані при розробці ряду законодавчих і нормативних актів держави, зокрема: Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121-III, Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” від 28.11.2002 р. № 249-IV, Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління НБУ від 14.05.2003 р. № 189, Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2003-2005 роки.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є обґрунтування та розробка теоретичних і методологічних підходів до формування стійкого механізму банківського нагляду та регулювання на базі дослідження головних чинників, що впливають на фінансову стабільність банківської системи України.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні задачі дослідження:

- визначити сутність та обґрунтувати економічний зміст поняття стратегічного управління системною банківською кризою;
- дослідити сучасні методологічні підходи до організації банківського нагляду з боку Національного банку України та провести порівняльну характеристику зі схемами організації системи банківського нагляду та регулювання у зарубіжних країнах;
- провести комплексний аналіз діяльності банків України за допомогою економіко-математичних методів та форм контролю, що використовує у власній діяльності Національний банк України;
- обґрунтувати методологічні підходи до процедури раннього реагування на проблеми банків;
- визначити необхідність впровадження комплексного підходу при перевірці діяльності банківських установ;
- дослідити методи управління діяльністю банків та організації банківського нагляду на підставі проведення вступного, попереднього та виїзного контролю;
- розробити процедури вирішення банківських банкрутств за допомогою системи депозитного страхування, конкурентоспроможності банківської системи;

- дослідити показники та параметри управління фінансовою стійкістю банківської установи на підставі оцінки ризиків з боку органів банківського нагляду;
- визначити завдання Національного банку України відносно заходів щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Об'єктом дослідження є процес формування ефективного банківського нагляду і регулювання в Україні.

Предметом дослідження є організація процесу забезпечення фінансової стабільності банківської системи на підставі ефективного банківського нагляду і регулювання.

Методи дослідження. При виконанні дослідження залежно від конкретних цілей і завдань використано методи економічного аналізу та вивчення економічних процесів: нормативно-розрахунковий, балансовий, групувань, вертикальний та горизонтальний аналіз, а також методи економіко-математичного моделювання, математичної статистики і теорії ймовірності, лінійної оптимізації та параметричного аналізу, інші економічні методи. Дослідження процесу організації банківського нагляду і регулювання в Україні проведені на основі використання порівняльного, нормативно-розрахункового та балансового методів. Аналіз діяльності банків України та дослідження впливу чинників на їх стабільну діяльність проведено з використанням методу групувань та економіко-математичного моделювання. Оцінка чутливості банку до ринкових ризиків проведена на основі математичної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

- суттєво уточнено критерії функціонування банківських систем для забезпечення фінансової стабільності розвитку банківського сектора; обґрунтовано методологічні засади організації банківського нагляду в системі Національного банку України; поглиблено економічну суть та визначено підходи до вибору стратегії управління системною банківською кризою;
- запропоновано нові підходи до процедури реєстрації та ліцензування банківських установ;
- визначено необхідність впровадження комплексного підходу при інспектуванні діяльності банківських установ на підставі удосконалення системи обов'язкових нормативів; розвитку практики оцінки ризиків на консолідованій основі; розширення складу інструментів і ризиків, за якими банки повинні формувати резерви за можливими втратами; підвищення оперативності і якості аналізу фінансового стану банківських установ;
- обґрунтовано новий методичний підхід до застосування моделі раннього реагування з боку Національного банку України на проблеми банківських установ на підставі системи оціночних коефіцієнтів;
- вперше запропоновано процедури вирішення банківських банкрутств за допомогою системи депозитного страхування, конкурентоспроможності банківської системи;
- вперше запропоновано модель організації банківського нагляду на основі оцінки чутливості діяльності банківської установи до ризиків.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження визначається обґрунтованими рекомендаціями та пропозиціями щодо вдосконалення існуючих методів та запровадження нових підходів до підвищення ефективності банківського нагляду та регулювання в Україні.

На основі комплексного аналізу сучасного вітчизняного ринку банківських послуг визначено тенденції розвитку та розроблено шляхи підвищення ефективності роботи банківської системи.

Розроблено конкретні пропозиції щодо визначення чинників виникнення системної банківської кризи та розроблено схему стратегічного управління нею.

Окремі положення та рекомендації щодо удосконалення процедури реєстрації, ліцензування та інспектування банківських установ впроваджено в роботу Генерального департаменту банківського нагляду, а також використано під час розробки пропозицій при підготовці інструктивних матеріалів і положень Національного банку України (довідка від 02.12.2003 р. № 0307-12).

Ряд практичних результатів дослідження використано при розробці законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом” і при підготовці нормативних актів Національного банку України, зокрема, Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, Положення про застосування НБУ заходів впливу за порушення банківського законодавства, Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2003-2005 роки.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, що виносяться на захист, одержані автором особисто і знайшли відображення в опублікованих працях.

Особистий внесок здобувача полягає у поглибленні економічного змісту досліджуваних категорій і понять; удосконаленні діючої системи організації банківського нагляду і регулювання; обґрунтуванні моделі раннього реагування з боку НБУ на проблеми банківських установ; розробці моделі організації банківського нагляду на основі оцінки чутливості діяльності банківської установи до ризиків; обґрунтуванні процедур вирішення банківських банкрутств за допомогою системи депозитного страхування.

У роботі [3] автору належить дослідження рейтингових методик, що застосовуються для оцінки корпоративних облігацій.

У навчальному посібнику [4] автором розглянуто заходи впливу з боку НБУ за порушення банківського законодавства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднені автором на конференціях і семінарах. Серед них: IV Всеукраїнська науково-практична конференція “Фінансово-економічні проблеми розвитку регіонів в Україні” (м. Дніпропетровськ, 2003); Третя науково-теоретична конференція “Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання” (м. Суми, 2003); VI Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2003).

Крім того, результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Української академії банківської справи та на регіональних семінарах з питань банківського нагляду і регулювання діяльності банківських установ.

Наукові публікації. Результати дослідження знайшли відображення у 7 наукових працях, із яких 6 опубліковані у фахових виданнях, загальним обсягом 23,49 друк. арк., у тому числі особисто автору належить 6,7 друк. арк.

Структура і зміст дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 221 сторінка, у т.ч. на 29 сторінках розміщені 11 таблиць, 20 ілюстрацій, 7 додатків та список використаних джерел зі 187 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі роботи “Система банківського регулювання і нагляду: необхідність становлення та нормативно-правове забезпечення” розглянуто міжнародний досвід і стандарти банківського регулювання та нагляду, визначено основні підходи до стратегічного управління системною банківською кризою з метою розробки системи ефективного банківського нагляду та регулювання, досліджено методологічні засади організації банківського нагляду в системі Національного банку України.

Основною метою банківського нагляду виступає створення ефективної та конкурентноздатної банківської системи, яка б реагувала на потреби населення в наданні якісних фінансових послуг за розумну вартість.

Слід зауважити, що між рівнем захисту, який пропонує нагляд, та вартістю фінансової діяльності посередників завжди існує взаємозалежність. Чим нижче ступінь сприйняття ризику банками і фінансовою системою, тим більш дієвим повинен бути нагляд.

Нагляд не може виступати гарантом проти банкрутства. В ринковій економіці банкрутство є ймовірним наслідком того, що суб’єкт бере на себе ризик. Те, яким чином здійснюється процедура банкрутства, збитки, які при цьому будуть понесені, є політичним питанням, яке породжує дискусії з приводу того, наскільки повинна підтримуватися банківська система за рахунок громадян. Тому такі питання не можуть знаходитися тільки у полі зору органів нагляду.

Банківський нагляд повинен динамічно реагувати на всі зміни на ринку, виявляти готовність періодично переглядати політику та практику нагляду з урахуванням нових змін і тенденцій на ринку. Для цього необхідна достатньо гнучка законодавча система.

В дисертації розглянуто основні принципи банківського нагляду Базельського комітету та ступінь їх впровадження в банківських системах різних країн (табл. 1).

Надано визначення системної банківської кризи та визначено підходи до вибору стратегії управління системною банківською кризою на підставі нижчезазначених взаємопов’язаних компонентів.

**Співвідношення прийняття Базельських принципів
серед 60 країн, 2002 р., %**

Принцип	Прийнято	Переважно прийнято	Фактично не прийнято	Не прийнято	Непридатний
1. Побудова контролюючих органів					
1.1. Цілі	63	24	13	0	0
1.2. Незалежність	30	30	37	3	0
1.3. Законодавчі рамки	63	27	7	3	0
1.4. Примусова сила	52	28	25	7	2
1.5. Законодавчий захист	46	13	17	22	0
1.6. Інформаційний поділ	40	28	25	7	0
2. Дозволена діяльність	63	30	5	2	0
3. Ліцензування	38	47	12	3	0
4. Власність	52	21	17	10	0
5. Інвестиції	28	45	22	5	0
6. Достатність капіталу	28	37	33	2	0
7. Кредитна політика	37	23	38	2	0
8. Оцінка якості кредитів	25	46	27	2	0
9. Концентрація ризиків та великі ризики	32	43	22	3	0
10. Зв'язане кредитування	28	30	32	10	0
11. Ризик країни	23	10	10	35	22
12. Ринковий ризик	23	29	35	13	0
13. Інші ризики	17	38	27	18	0
14. Внутрішній контроль	32	26	22	10	0
15. Відмивання грошей	28	22	20	30	0
16. Виїзний і безвиїзний нагляд	42	38	18	2	0
17. Банківський менеджмент	48	39	10	3	0
18. Безвиїзний нагляд	35	35	28	2	0
19. Достатність інформації	47	33	20	0	0
20. Консолідований нагляд	23	12	30	23	12
21. Бухгалтерський облік та звітність	35	42	20	3	0
22. Виправні заходи	23	35	40	2	0
23. Глобальний консолідований нагляд	25	17	18	12	28
24. Обов'язок наглядових органів країни походження	32	22	18	8	20
25. Нагляд за представництвами іноземних банків	43	27	23	5	2

Перший і найбільш терміновий компонент пов'язаний із гострою кризою ліквідності. Грошові зобов'язання банківської системи повинні бути стабілізовані, стримуючи вилучення депозитів та скорочення міжбанківських кредитних ліній, відновлюючи довіру до банків та захищаючи системи платежу від підриву.

Другий компонент – це ліквідація некредитоспроможних та нежиттєздатних банків з системи та відновлення банківської системи до фінансової стабільності та прибутковості.

Третій компонент зосереджується на реорганізації NPLs та операційній реструктуризації банківських позичальників.

Автор дійшов висновку, що системна банківська криза відображає втрати як банків, так і їх позичальників. Тому витрати повинні бути відповідно розподілені між акціонерами, вкладниками, кредиторами та платниками податків.

Розглянуто методологічну базу організації банківського нагляду в системі Національного банку України та поступове становлення організаційної структури. Визначено основні проблеми функціонування банківської системи України та шляхи їх вирішення через організацію ефективного банківського нагляду.

Метою та завданням банківського регулювання і нагляду є:

- захист інтересів вкладників, що розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління банками і від шахрайства. Інтереси вкладників потребують захисту, тому що в усіх країнах рівень інформованості вкладників про фінансовий стан банків недостатній і вони не мають можливості самостійно оцінити, який ризик беруть на себе, розміщуючи свої кошти в тому чи іншому банку;
- створення конкурентного середовища у банківському секторі, завдяки якому знижуються процентні ставки за позичками, підвищуються процентні ставки за депозитами, розширюється спектр банківських послуг, запроваджуються новітні банківські технології тощо;
- забезпечення прозорості політики банківського сектора в цілому і кожного банку окремо. Підвищення відкритості базується на удосконаленні системи обліку і звітності в банках і наближенні їх до вимог, що випливають із досвіду міжнародної банківської практики;
- підтримування необхідного рівня стандартизації і професіоналізму в банківському секторі, забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг.

Надійний ефективний банківський нагляд – це суспільний товар, який неможливо придбати на ринку, але який разом із зваженою макроекономічною політикою відіграє життєво важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності будь-якої країни. Витрати на проведення банківського нагляду великі, але як свідчить практика, збитки, завдані внаслідок неефективного нагляду, виявляються незрівнянно більшими.

У другому розділі дисертації “Дослідження впливу наглядових функцій Національного банку України на розвиток банківської системи” досліджено процедури проведення форм контролю з боку Національного банку України за діяльністю банківських установ: ліцензування і реєстрацію, безвізний нагляд, інспектування; проведено аналіз фінансово-економічної діяльності банківської системи України.

Поділ банківського нагляду за етапами і формами на вступний контроль, попередній (безвізний нагляд) і виїзний було передбачено з початку його утворення в Україні.

Вступний контроль починається з чіткого і вичерпного визначення вимог, необхідних для отримання установами банків ліцензій на проведення банківських операцій, а також порядку та терміну цієї процедури. Вимоги вступного контролю стосуються: вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних фондів банків та складу їх учасників; кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками; питань щодо іноземних акціонерів (учасників); відповідних технічних питань; умов, за яких Національний банк України відмовляє у наданні ліцензії на проведення банківських операцій; умов щодо виконання окремих банківських операцій.

Загальна характеристика діяльності банків України у 1992-2003 рр. подана в таблиці 2.

Таблиця 2

**Загальна характеристика діяльності банків України
в 1992-2003 рр.**

Показники	1992 р.	1995 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	01.10. 2003
Кількість банків за реєстром, од.	133	230	195	189	182	176
у т.ч. зареєстровано протягом року, од.	60	3	1	3	5	4
Банки з іноземним капіталом, всього, од.	-	12	31	21	20	20
у т.ч. із 100 %-ним іноземним капіталом, од.	-	1	7	6	7	7
їх капітал, млн. грн.	-	6	725	946	1046	1109
Кількість банків, які мали ліцензію на здійснення валютних операцій, од.	-	134	149	149	153	152
Статутний капітал діючих банків, од.	0,5	541	3666	4576	6003	6953
Кількість ліквідованих банків, од.	3	1	9	9	12	8
Кількість банків, у яких було відкликано ліцензію на здійснення валютних операцій, од.	3	7	9	3	1	4

Слід зазначити, що у 2003 р. із Державного реєстру банків виключено такі банки: “Абсолют”, “АгроІнвест”, “Амаско”, “Кримський комерційний церковний банк”, “Азово-Чорноморський банк”, “Азчеркомбанк”, АКБ “Ялта Банк”, КБ “Контакт-Банк”, “Інноваційно-промисловий банк”. Разом з тим було ство-

рено і зареєстровано 5 нових банків: “Лідер”, КБ “СоцКомБанк”, КБ “Арма”, КБ “Український фінансовий світ”, “Комерційний банк “Даніель”.

У роботі визначено необхідність внесення змін у Положення “Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій”, “Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень” стосовно розробки з боку Національного банку України типових положень на здійснення окремих банківських операцій, які в подальшому повинні виконуватися банківськими установами при отриманні ліцензії; у зв’язку із підвищенням статусу відділень та повноважень їх керівників доцільно переглянути кваліфікаційні вимоги до керівників відділень; з метою підвищення відповідальності керівників доцільно також ініціювати внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення, передбачивши адміністративну відповідальність керівників банків та філій за надання недостовірної інформації щодо кваліфікації кандидатів на посади заступників керівників філій та керівників відділень.

Попередній контроль, або безвиїзний нагляд, застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, розумно, з оптимальним ризиком ведення ними власних справ. Водночас при його проведенні реалізується заборона або обмеження Національного банку України щодо деяких видів банківської діяльності, здійснюється відрахування до резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, запроваджуються штрафні санкції щодо банків, які порушують економічні нормативи, порядок формування обов’язкових резервів тощо. Безвиїзний нагляд використовується як система раннього застереження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або до проведення інспекційної перевірки на місці.

У дисертації проведено аналіз ефективності і прибутковості діяльності банків України за показниками структури активів і пасивів, вкладень населення та суб’єктів господарювання в банківську систему, обсягів кредитування і операцій з цінними паперами, структури капіталу банку, структури доходів і витрат, проведено рейтингову оцінку діяльності банків. Визначено, що протягом трьох років зберегли свої позиції в рейтингу банків України такі банки: “Аваль”, Приватбанк, Промінвестбанк, Брокбізнесбанк.

Виїзний контроль здійснюється шляхом інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Інспектування дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку.

Порівняно з безвиїзним наглядом інспекційні перевірки є більш трудомістким методом, потребують більшої чисельності персоналу. Найбільш ефективним є варіант координації зусиль безвиїзного нагляду та інспектування, тому що ці наглядові методи є взаємодоповнюючими.

В дисертації обґрунтовано необхідність реалізації комплексного підходу до проведення інспекційних перевірок банківських установ, який можна визначити за наступними параметрами:

1. Удосконалення системи обов'язкових нормативів шляхом підвищення їх регулюючого впливу на рівень ризиків банківської установи. Перш за все, це стосується більш детального обліку діючих обов'язкових нормативів реальних ризиків банківської діяльності, а з іншого боку – скорочення кількості встановлених банкам обов'язкових нормативів та збереження лише тих нормативів, які дозволяють ефективно регулювати банківську діяльність. У зв'язку з високим ступенем системних ризиків, низькою довірою до банківської системи підвищено мінімальні вимоги до показника достатності капіталу.

2. Розвиток практики оцінки ризиків на консолідованій основі, у тому числі шляхом включення даних про операції небанківських установ, що входять до банківських груп. При цьому вважаємо за доцільне включення до обов'язкової звітності головних банків, інформацію про небанківські установи, які входять до їх складу, що дозволить в межах банківського нагляду здійснювати регулювання і моніторинг ризиків, які притаманні фінансово-промисловим групам.

3. Розвиток нагляду на консолідованій основі, у тому числі за діяльністю банківських холдингів.

4. Розширення складу інструментів і ризиків, за якими банки повинні формувати резерви за можливими втратами. До їх складу необхідно включити позабалансові операції, державні цінні папери, а також податкові та інші зобов'язання банків перед державою.

5. Підвищення оперативності і якості аналізу фінансового стану банківських установ і ефективності контролю за достовірністю банківської звітності. Для виконання цього завдання доцільно посилити контроль за достовірним відображенням реального стану справ у банківських установах відповідно до систематичних перевірок, включаючи повторні перевірки, із застосуванням жорстких санкцій.

Таким чином, комплексний підхід до інспектування банківських установ передбачає процес створення цілісної системи, починаючи з етапу підготовки до перевірки, якості проведення перевірки, а також наступного моніторингу за прийнятими заходами наглядового характеру.

У третьому розділі “Фінансові важелі удосконалення банківського нагляду в системі Національного банку України” обґрунтовано модель раннього реагування з боку Національного банку України за проблемними банками з метою запобігання виникненню банківських криз; досліджено процес формування системи страхування депозитів в Україні, розроблено пропозиції щодо процедур банківських банкрутств з метою виключення впливу на стабільність банківської системи; обґрунтовано модель організації банківського нагляду на основі оцінки чутливості банківської установи до ризику.

З метою запобігання кризовим явищам у банківській системі у дисертації розглянуто необхідність запровадження системи раннього реагування на про-

блеми банків. Мета створення системи заходів раннього реагування банківським наглядом та її застосування полягає у тому, що окрім існуючих методів контролю за діяльністю банків безвізного та візного характеру, а саме: контролю за діяльністю банків за формами статистичних звітів, економічних нормативів, комплексних перевірок, аналізу висновків зовнішніх аудиторів, для більш оперативного виявлення проблем у діяльності банків на ранніх етапах доцільно проводити моніторинг діяльності банків на основі щоденних та щомісячних балансів, який передбачає застосування системи оціночних коефіцієнтів. Система оціночних коефіцієнтів дозволяє визначити фінансовий стан кожного банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють усі сторони діяльності банків.

Така система повинна ґрунтуватися на аналізі основних показників фінансового стану банку: достатність капіталу банку – оцінка розміру капіталу банку з точки зору його достатності для захисту інтересів вкладників та підтримання платоспроможності; ліквідність банку – спроможність банку з точки зору виконання як звичних, так і непередбачених зобов'язань; якість активів – обсяг і вплив наданих проблемних кредитів та дебіторської заборгованості на загальний фінансовий стан банку; дохідність та рентабельність активів – оцінка банку з точки зору достатності його доходів для перспектив розвитку банку; якість менеджменту (за коефіцієнтами раннього реагування) – це оцінка методів управління банком з точки зору ефективності його діяльності.

Зазначена система допоможе органам нагляду оперативно визначити банки, які за результатами проведеного аналізу і прогнозу в майбутньому можуть допустити втрату частини капіталу, а також матимуть збитки або проблеми з ліквідністю, що в кінцевому результаті може призвести до банкрутства.

На сучасному етапі розвитку економіки України система страхування вкладів має особливе значення. З урахуванням загального стану економіки і банківської системи вона включає не лише економічні, а й політичні та соціальні аспекти. Це пов'язано з рядом причин, зокрема зі знеціненням грошових заощаджень в установах колишнього Ощадного банку СРСР.

З метою підвищення функціонування національної системи гарантування вкладів у дисертації обґрунтовані пропозиції щодо зміцнення її функціонування, а саме:

- застосувати систему перерозподілу прибутку Національного банку України 80 % – до Державного бюджету України і 20 % – у Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;
- система страхування вкладів повинна охоплювати всі фінансово-кредитні установи, які мають ліцензію на здійснення операцій по залученню коштів;
- використання коштів Фонду на відшкодування вкладів має здійснюватися не протягом трьох місяців з дня настання недоступності вкладів, як це передбачено чинним законодавством, а відразу після припинення виконання комерційним банком своїх зобов'язань перед вкладниками;
- запровадження гнучкої системи встановлення розміру регулярних зборів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб шляхом диференціації цього роз-

міру залежно від ступеня ризиковості діяльності конкретного банку, з використанням для цього економічних нормативів, які регулюють діяльність комерційних банків.

Слід зазначити, що ефективна система депозитного страхування повинна передбачати вирішення проблеми процедур банківських банкрутств.

Для вибору оптимальної процедури вирішення банківських банкрутств доцільно розглянути їх основні переваги і недоліки, що подані в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні переваги і недоліки процедур вирішення банківських банкрутств за допомогою системи депозитного страхування

Процедура банкрутства	Зміст	Переваги	Недоліки
Ліквідація банку	Система депозитного страхування бере на себе усі активи і пасиви банкрута, здійснює прямі виплати застрахованим вкладникам, після чого реалізує активи, компенсуючи витрати	Швидке повернення застрахованих депозитів, можливість вибору альтернативних форм продажу активів, збереження у незастрахованих клієнтів стимулу зацікавленості у справах банку	Потенційно великі витрати системи депозитного страхування, можливість зловживань при виборі форми і ціни продажу активів, великі терміни повернення незастрахованих зобов'язань
Злиття з банком-банкрутом	Система депозитного страхування визначає банк, який готовий на певних умовах прийняти на себе активи і пасиви банку-банкрута з поверненням від системи понесених збитків	Однакові умови для усіх вкладників, підтримка довіри до банківської системи в цілому, ліквідація поганих активів, збереження обсягу пропозиції банківських послуг на ринку	Відносно великі терміни процедури через необхідність оцінки активів і пасивів як системою депозитного страхування, так і банком, труднощі в організації конкурентного вибору покупця
Відкрита допомога банку	Надання центральним банком кредиту у випадках проблеми ліквідності. Купівля поганих активів у випадку проблеми неплатоспроможності. Надання сертифікатів чистого капіталу у випадках незначного скорочення рівня капіталу з метою дотримання встановлених нормативів	Відносно беззбиткова для вкладників, регулювання може бути оперативним і передбачити банкрутство, відносно дешева для системи депозитного страхування	Підриває ринкову дисципліну і відповідальність керівництва банку, є можливість зловживань працівниками системи депозитного страхування
Створення "мостових банків"	Створення тимчасового "мостового" банку, який за визначений термін здійснює ліквідацію банку з використанням процедур виплат і реалізації майна	Процес банкрутства продовжується тривалий час. Швидке повернення застрахованих депозитів, можливість вибору альтернативних форм продажу активів, збереження у незастрахованих клієнтів стимулу зацікавленості у справах банку	Потенційно великі витрати системи депозитного страхування, можливість зловживань при виборі форми і ціни продажу активів, великі терміни повернення незастрахованих зобов'язань

З нашої точки зору, вибір процедури вирішення банкрутства банку повинен здійснюватися з урахуванням конкретної ситуації щодо конкурентоспроможності банківської системи.

З метою запобігання впливу банківських ризиків на діяльність банківських установ доцільно запровадити процедуру визначення ризику банківської установи при проведенні інспекційної перевірки, яка повинна містити: аналіз організації управління ринковим ризиком; визначення рівня існуючого ринкового ризику та наскільки глибоко керівництво розуміє цей рівень і фактори, які можуть призвести до його зростання.

Нагляд на основі оцінки ризиків розподіляє більше ресурсів у сфері підвищеного ризику. На нашу думку, НБУ може досягти цього за допомогою:

- виявлення ризиків з використанням уніфікованих дефініцій (визначень). Ця сукупність ризиків формує основу для оцінок і дій нагляду;
- вимірювання ризику на основі уніфікованих оціночних факторів. Кількість ризику не завжди вимірюється у грошовому вираженні; інколи це відносна оцінка суми можливих втрат. Наприклад, численні недоліки у внутрішньому контролі можуть свідчити про те, що банк має надмірний рівень операційного ризику;
- оцінка управління ризиками для визначення того, чи адекватно системи банку управляють і контролюють визначені рівні ризику;
- спрямування більших ресурсів у сфері підвищеного або зростаючого ризику як у межах однієї установи, так і у декількох установах. Це здійснюється за допомогою стратегії нагляду;
- використання відповідних інструментів нагляду на основі ризиків, визначення висновків щодо параметрів ризиків та фінансового стану і наступного контролю проблемних сфер.

Для досягнення вищезазначених завдань органи нагляду мають обговорювати попередні висновки щодо стратегії нагляду на основі ризиків із керівництвом банку і, якщо необхідно, коригувати висновки і стратегії на основі цих обговорень. Завдяки цьому НБУ може зосереджувати зусилля нагляду на значних ризиках, тобто на сферах найвищого ризику у межах одного банку і всієї банківської системи.

Національний банк України з метою вдосконалення механізму регулювання банківської діяльності та відповідності принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету (принципи 12 і 13) у 2002 р. запровадив методіку рейтингової оцінки CAMELS, яка включає і оцінку чутливості банку до ринкових ризиків.

У дисертації запропоновано методологію оцінки чутливості банку до ринкових ризиків на підставі врахування: ризику зміни процентної ставки та методів його контролю; валютного ризику, ризику акціонерного капіталу; товарного ризику – впливу зміни цінового механізму на товари та послуги та об'єктів застави залежно від послуг, які надає банківська установа.

Кінцевим результатом оцінки чутливості банку до ринкового ризику є побудова матриці визначення компоненти S рейтингової оцінки за системою CAMELS (табл. 4).

Матриця визначення компоненти S рейтингової оцінки

Ефективність процедур управління	Рівень ринкового ризику				
	Незначний	Помірний	Середній	Значний	Неприпустимий
Банк уміє ефективно управляти ризиком	1	2	2	3	4
Банк має незначні недоліки	2	2	3	4	4
Банк має значні недоліки в системі управління	3	3	3	4	5
Керівництво банку підсвідомо розуміє ризик, але процедури його контролю відсутні	3	4	4	4	5
Керівництво банку не усвідомлює наявність та рівень ринкового ризику	4	4	5	5	5

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової задачі, що виявляється в обґрунтуванні методологічних і методичних засад розвитку ефективної системи банківського нагляду і регулювання з метою забезпечення фінансової стабільності банківської системи.

Основні висновки дисертаційного дослідження полягають у наступному:

1. Основною метою банківського нагляду виступає створення ефективної та конкурентоздатної банківської системи, яка б реагувала на потреби населення в наданні якісних фінансових послуг за розумну вартість. Банківський нагляд повинен динамічно реагувати на всі зміни на ринку, виявляти готовність періодично переглядати політику та практику нагляду з урахуванням нових змін і тенденцій на ринку. Для цього необхідна достатньо гнучка законодавча система.
2. Обґрунтовано економічну суть системної банківської кризи. Системна банківська криза відображає втрати і банків і їх позичальників. Тому витрати повинні бути відповідно розподілені між акціонерами, вкладниками, кредиторами та платниками податків на підставі розробленої стратегії управління системною банківською кризою для реабілітації фінансової системи.
3. Розглянуто методологічну базу організації банківського нагляду в системі Національного банку України, яка базується на реалізації наступних цілей: захист інтересів вкладників; забезпечення прозорості політики банківського сектора в цілому і кожного банку окремо; підвищення відкритості на підставі удосконалення системи обліку і звітності в банках і наближенні їх до вимог, що випливають із досвіду міжнародної банківської практики; підтримання необхідного рівня стандартизації і професіоналізму в банківському секторі, забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг.

4. Визначено основні проблеми функціонування банківської системи: недостатній рівень капіталізації банківської системи; відсутність у більшості банків ефективних механізмів та інструментів управління ризиками, планування та стратегії розвитку; низька рентабельність активів банків через загальну низьку якість активів, високу питому вагу неприбуткових активів у загальних активах банків та невиправдано високу вартість ведення бізнесу; низький рівень банківського менеджменту та корпоративного управління; недостатня ефективність банківського нагляду, зокрема в частині нагляду на основі оцінки ризиків банківської діяльності України.
5. З метою запобігання кризовим явищам у банківській системі розроблено систему раннього реагування на проблеми банків. Система ґрунтується на аналізі основних показників фінансового стану банку: достатності капіталу банку, ліквідності банку, якості активів, якості менеджменту. Зазначена система надає можливість органам нагляду оперативно визначити банки, які за результатами проведеного аналізу і прогнозу в майбутньому можуть допустити втрату частини капіталу, матимуть збитки або проблеми з ліквідністю, що в кінцевому результаті може призвести до банкрутства.
6. З метою підвищення функціонування національної системи гарантування вкладів у дисертації обґрунтовані пропозиції щодо зміцнення її функціонування, а саме: розширення повноважень Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, розширення кола платників внесків у Фонд, диференціація регулярних зборів залежно від ступеня ризиковості діяльності банку.
7. Запропоновано процедури банківських банкрутств через систему депозитного страхування: ліквідація банку з проведенням прямих виплат застрахованим вкладникам, злиття з банком-покупцем, відкрита допомога банку, що знаходиться у скрутному становищі, створення “мостових банків”, проведення програми утримання вимог до банку, коли труднощі пов’язані з фінансуванням певних галузей господарства.
8. Для удосконалення рейтингової оцінки банківських установ розроблено методологію оцінки чутливості банку до ринкових ризиків на підставі врахування: ризику зміни процентної ставки та методів його контролю, валютного ризику, ризику акціонерного капіталу, товарного ризику.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

У фахових виданнях:

1. Яценюк А.П. Роль банківського нагляду в забезпеченні фінансової стійкості банківського сектора України // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 10(28). – С. 92-98, 0,4 друк. арк.
2. Яценюк А.П. Обґрунтування принципів і стандартів банківського регулювання та нагляду // Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 1(14). – С. 3-7, 0,3 друк. арк.

3. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Пластун В.Л. Особливості системи рейтингової оцінки корпоративних облігацій агенства MOODY'S. – Вісник Української академії банківської справи. – 2003. – № 2(15). – С. 8-13, 0,6 друк. арк., особисто – 0,2 друк. арк.
4. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Коваленко В.В., Коренева О.Г. Банківський нагляд: Навч. посібник. – К.: Знання, 2004. – 406 с., 21,24 друк. арк., особисто – 5 друк. арк.
5. Яценюк А.П. Обґрунтування моделі раннього реагування з боку Національного банку України на проблеми банківських установ // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3. – С. 58-65, 0,6 друк. арк.
6. Яценюк А.П. Стратегія управління систематичною банківською кризою // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. – Т. 9. – Суми: ВВП “Мрія-1” ЛТД, УАБС, 2004. – С. 14-18, 0,2 друк. арк.

В інших виданнях:

Яценюк А.П. Процес управління банками, що знаходяться у скрутному становищі // Фінансово-економічні проблеми розвитку регіонів України. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. Т. II. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 101-102, 0,15 друк. арк.

АНОТАЦІЯ

Яценюк А.П. Організація системи банківського нагляду і регулювання в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. – Українська академія банківської справи, м. Суми, 2004.

Обґрунтовано необхідність організації ефективного банківського нагляду і регулювання з метою забезпечення фінансової стабільності банківської системи. Розглянуто міжнародний досвід та стандарти банківського регулювання і нагляду. Визначено основні підходи до стратегічного управління системою банківською кризою з метою розробки системи ефективного банківського нагляду та регулювання, досліджено методологічні засади організації банківського нагляду в системі Національного банку України.

Досліджено процедури проведення форм контролю з боку Національного банку України за діяльністю банківських установ: ліцензування і реєстрацію, безвізний нагляд, інспектування. Проведено аналіз фінансово-економічної діяльності банківської системи України.

Обґрунтовано модель раннього реагування з боку Національного банку України на проблеми банків з метою запобігання виникненню банківських криз. Досліджено процес формування системи страхування депозитів в Україні, розроблено пропозиції щодо процедур банківських банкрутств з метою виключення впливу на стабільність банківської системи. Запропоновано модель орга-

нізації банківського нагляду на основі оцінки чутливості банківської установи до ризику.

Ключові слова: банківський нагляд і регулювання, банківська установа, системна банківська криза, економічні нормативи, система страхування депозитів, реєстрація, ліцензування, безвізний нагляд, інспектування.

АННОТАЦІЯ

Яценюк А.П. Организация системы банковского надзора и регулирования в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.04.01 – финансы, денежное обращение и кредит. – Украинская академия банковского дела, г. Сумы, 2004.

Обеспечение стабильности банковской системы обеспечивается путем регулирования банковской деятельности и надзора за деятельностью банков. Для этого государству необходимо разработать систему законодательных и нормативных документов, которые регламентируют деятельность банков, как центрального, так и коммерческих и государственных. От эффективного банковского надзора в Украине зависит обеспечение стабильности финансовой системы. Банковская система требует со стороны государства регулирования и надзора, так как именно банки в отличие от других субъектов рынка содержат в себе повышенную угрозу дестабилизации собственной деятельности и провоцирования общеэкономического кризиса.

Основной целью банковского надзора выступает создание эффективной и конкурентоспособной банковской системы, которая реагировала бы на потребности населения в предоставлении качественных финансовых услуг по разумной стоимости.

В диссертации определено понятие системного банковского кризиса и предложены компоненты стратегического управления Бакинским кризисом: разрешение вопросов кризиса ликвидности, ликвидация некредитоспособных банков из системы, операционная реструктуризация банковских заемщиков.

Рассмотрены методологическая база организации банковского надзора в системе Национального банка Украины и последовательное становление организационной структуры. Определены основные проблемы функционирования банковской системы Украины и пути их разрешения через организацию эффективного банковского надзора.

Основной целью и задачами банковского регулирования и надзора выступают: защита интересов вкладчиков, которые размещают свои деньги в банках; образование конкурентной среды в банковском секторе; обеспечение прозрачности политики банковского сектора в целом и каждого банка отдельно; поддержание необходимого уровня стандартизации и профессионализма в банковском секторе, внедрение технологических нововведений в интересах потребителя банковских услуг.

Исследованы процедуры проведения форм контроля со стороны Национального банка Украины за деятельностью банков: лицензирование и регистрация, безвыездной надзор, инспектирование; проведен анализ финансово-экономической деятельности банковской системы Украины. В диссертации обоснована необходимость реализации комплексного подхода при проведении инспектирования банковских учреждений на основе усовершенствования обязательных нормативов, развития практики оценки рисков на консолидированной основе, развития надзора на консолидированной основе, расширения инструментов и рисков, по которым банки должны формировать резервы по возможным убыткам, повышения оперативности и качества анализа финансового состояния банковских учреждений.

С целью предупреждения кризисных явлений в банковской системе в диссертации рассмотрена необходимость внедрения системы раннего реагирования на проблемы банков, которая выступает дополнительным методом контроля за деятельностью банков выездного и безвыездного характера.

С целью повышения функционирования национальной системы гарантирования вкладов в диссертации обоснованы предложения относительно укрепления функционирования ее деятельности и рассмотрены варианты процедур банковских банкротств.

С целью усовершенствования рейтинговой оценки банковских учреждений разработана методология оценки чувствительности банка к рыночным рискам на основе учета риска процентной ставки, валютного риска, риска акционерного капитала, товарного риска.

Ключевые слова: банковский надзор и регулирование, банковское учреждение, системный банковский кризис, экономические нормативы, система страхования депозитов, регистрация, лицензирование, безвыездной надзор, инспектирование.

SUMMARY

Yatsenyuk A.P. Bank supervision and regulation system organization in Ukraine. Manuscript.

Dissertation on the gaining of graduate degree of candidate of economical sciences in speciality 08.04.01 – finances, money turnover and credit. – Ukrainian Academy of Banking, Sumy, 2004.

The necessity of effective bank supervision and regulation organization with the purpose of banking system financial stability providing is grounded. International experience and standards of the bank regulation and supervision are considered. Basic approaches to the systematic bank crisis strategic management with the purpose of effective bank supervision and regulation system elaboration are defined. Methodological principles of bank supervision organization in the National bank of Ukraine system are explored.

Procedures and forms of control conducted by the National bank of Ukraine after bank institutions' activity (licensing and registration, uninterrupted supervi-

sion, inspection) are explored. The analysis of the Ukrainian banking system's financial-economical activity was conducted.

With the purpose of bank's crises origin prevention the model of early reaction by the National bank of Ukraine after problem banks is grounded. The process of forming the deposits insurance system in Ukraine is explored. With the purpose of exception the influence on banking system stability sentences in relation to procedures of bank bankruptcies are developed. The model of bank supervision organization is offered on the basis of bank's sensitiveness to the risk estimation.

Keywords: bank supervision and regulation, bank, systematic bank crisis, economical norms, system of insurance of deposits, registration, licensing, uninterrupted supervision, inspection.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
В.І. Міщенко

Підписано до друку 08.04.2004.
Формат 60x90/16. Обл.-вид. арк.
Гарнітура Times. Тираж 100 пр.

Інформаційно-видавничий відділ
Української академії банківської справи
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57

